

ГРАЂА

Слободан Јовановић

УДК 091(0.032):821.163,41-94 Јовановић Ј.

**ЗАТВОРСКИ ДНЕВНИК ПОЛИТИЧАРА ЈОВАНА В. ЈОВАНОВИЋА
-После децембарских парламентарних избора 1938. године-**

Идеја о записивању битних ствари у нашем животу је врло стара. Дневник који је Јовановић водио помогао му је да боље схвати и пронађе смисао у стварима које су га мучиле, најдубље мисли, нада, страхови и жеље. У дневнику је остао веран свом животном идеалу: слободи и правди за све. А изборну годину за парламент оценио је као годину борбе и страдања, годину узлећа кроз огромне физичке и духовне напоре.

Јовановић је био визионар политичар, који је у дневнику предвидео будуће промене у друштву и њихове последице. У периоду од 19.12.1938. до 02.02.1939. године, колико је провео у затвору, у дневнику је описао живот у овој установи. Створене навике на слободи пренео је и у затвору и време максимално користио – читао је, писао, учио и затворенике едуковао.

У дневнику Јовановић је представио себе као несумњиво веома значајну личност из друштвеног и политичког живота Лесковца. Као аутобиографска и мемоарска грађа Јован у дневнику даје лично виђење догађаја и прилика у којима је учествовао, па су стога и вредна историјска грађа за студије о прошлости Лесковца и много шире. О дневнику размишљао да га на слободи припреми за штампу, али стицајем околности у томе није успео. Од тада прошло је 76 година, постхумно његова жеља је остварена.

Понедељак 26.12.1938.

Јутрос ме пробудила јака сирена фабрике у 5 сати. Снажан север је носио звук да се чинило да свира у авлију апсане. Чуо сам сирене фабрике у 6 сати. Хладан ветар је урлао и ситну прашину снега уносио кроз рупе на прозору у собу и њоме ми засипао лице. Ја сам ипак заспао. Кад сам се пробудио учинило ми се да Милан стражар улази у ходник и хоће да отвори ћелију. Скочио сам погледао у сат. Било је 7:30 часова. Милана сам чекао још читав сат. Шетао сам по хладној соби, пео се на прозор и намештао у отворе хартију и колико толико запушио рупе.

Кад нам је Милан отворио, изнели смо на међаву све ствари да добро измрзну. Почистио сам собу. Кад смо ушли у ћелију констатовао сам да ми је неко узео чашу из које сам пио воду и велики плајваз што ми га Рада [супруга] послала. Ко би то могао бити ? Не чуди се, апса је. Има нас много и разних...

Из Београда ништа. Ни за прву групу. Нико то није рачунао. То и мене забрињује.

Шта буде... Штрајкачи се свели на Бору, Ђорђа и Слободана. Бора се губи у очима свих озбиљних. И Ђорђе ућутао. Јуче се драо, певао, сад га нема да шукне. Сами себи у грло скочили...

Људи без знања, од слепо ђуди и непотпуног здравља, са више температуре. То су друштво авантуриста. Они су као каква слама коју ветрови носе... Увече је стао да

дува хладан ветар. Од топлог времена претворило се у хладно са ветром које урла ударајући у зид апсане. Седео сам до 7:30 сати увече. Читао сам новине и лекцију из француског, па потом легао. Али дуго нисам заспао. Око 10:30 Милан је угасио сијалицу...

Јуче, ујутру, одмах по изласку из ћелије, позвали су ме у полицију. Станиша партијски друг ме тражио на састанак. Рекао ми је да је исте ноћи дошао из Хана, где су му многи људи похапшени и премлаћени. На њему се оцртавао умор. Испод очију су били упадљиви колутлови. Казао ми је да је заинтересовао Јову Здравковића, адвоката из Београда и да му се овај јавио писмом у коме је обећао своју интервенцију у нашу корист. Ја сам замолио Станишу да то уради телефоном, а не писмима. Он је обећао да ово учини истог дана. Одмах по одласку Станише дошла је Рада са децом и кума Јулком. Мирка [кћи] је уплашено гледала у Сретена и ништа није проговорила. Ја сам је дуго миловао. Кума Јулка ми је донела питу са празилуком, а моји мало јабука и једну дуњу. Када су и они отишли, ја сам рекао Сретену да треба дати могућност притворенима у великој соби да се оперу и очисте од ваши. Сретен је рекао да је то ствар чувара и да се то увек може. Он сматра да је штрајк глађу намештен зато што нема началника. Ја сам га уверио да то није тачно и да ће се све смирити док се само људи оперу. Тада сам се вратио у затвор. Пред вратима кривичног одељења стајао је Јордан Станојевић, зидар, који ми даде две јабуке као поздрав од њега и његове жене Ане.

При доласку у двориште затвора чуо сам ужасну вику. Бора је ушао у Заретову собу и жучно се са овим препирао. Кад је мене видео рекао ми то су Јовини ученици; то је Јовин савет. Потом је изишао из собе и опсовао Зарету и мени мајку. Ја сам ћутао и само погледао за њим. У соби Заретовој су многи јели, изгладнели сви су дочепали доручак. У великој соби се почело да ради на прању патоса. Соба је почишћена, нужник који је био страховито загађен, опран је. Све је урадио неки Драган са неколицином. Потом је настало уживање и пресвлачење. Драги је ревносно сваког поливао. У Бориној соби су „штрајкачи“ викали још и доручковали сакривени да их нико не види. Тако је протекао цео дан. Милан нас није ни затварао.

У току препирке ја сам рекао Бори да не терорише другове. Он се раздржио на мене. Пешић му је прискочио у помоћ и добацио ми како сам ја полициски човек.

То су бедници. Они су најбољи помагачи полицији...

Бора и Ђорђе су инсценирали изгледа целу ствар ради борбе са нама говорили да смо ми опортунисти својим опортуним мишљењем подржавали везе буржоазије што се показује лепо и овим штрајком.

Ђорђе стално двојици тројици шапуће о земљорадничким покретима и разуме се напада их. Ја ћутим. Није ми до борбе у затвору са њима. Кога да убеђујем? Сад нека говоре резултати...

А све, па и наша борба, условљена је свима околностима, па и овим бесмисленим трзавицама.

Уторак 27. 12. 1938. године

Осми дан за мене, а за остале двадесет и осами. Многи су на граници стрпљења. Сваки дан изчекују из Београда, а оно не долази. Тражимо разлоге. Много посла, празници, чиновнички јавашлук... Дође моменат кад нам је све милије за кућом, нервоза и бриге, па се, потом снажно, са пуно боје у гласу, чује хорска песма; марш или нека севдалинка. А дан прође као сенка и падне ноћ што траје 16 часова.

За мене те ноћи нису много тешке. Имам сијалицу и ватру. Имам шта и да читам. Радим до 9:30 па лежим. Спавам до сванућа, али не устајем пре осам, да не бих седео у хладној соби, пошто ујутру не ложим.

Око пет сати поподне, док сам био у кругу, дошао је Лука. Зову ме на састанак. Прво сам видео Љубицу па Љубу, па Александра. Унутра код Станишића била је тада и Ружа Пребићевић. Поразговарали смо мало. У разговору сам приметио да је и Мења дошао. Онда су довели и Зарета.

Чиновници Чарапић и Станишић, који заступају начелника (и зато се праве важни), они су радили. Миљковић је стајао са нама. Шалили смо се. Рада ми рече да има писмо од снајке. Ништа друго. Шта ли пише у њему?

Вратили смо се у круг. У осам саги смо ушли у ћелије. Наложиио сам ватру, топло је. А Љубица плаче: боји се да ми није хладно. Сестра...

Бора и Пешић постају све расположенији, благодарећи баш његовој тактици. Они користе затвор да руше сељачки покрет. Како су брзоплети и нетактични, то су се брзо изиграли. Место да руше режим, руше напредан сељачки покрет.

То су рђави људи, који само штете наносе прогресу. И пред очи ми изилазе догађаји из борбе: Збор у Власотинцу 14. 04. 1936, априлски Збор 1938, општински избори, акција такозване господарске слоге, последњи избори... Свуда су нас саботирали. Свуда су нас рушили и свуда губили. Мислили су да имају огромну снагу. Сад су се огледали. Видели су своје роге на глави.

У граду иду испред мене са стотину гласова, док их ја у срезу тучем са преко две хиљаде. Избори су показали ко има снагу у народу, ми или они. И одговор у нашу корист. Будућност само нама припада.

А сад, ево посла, добио сам „Еосов“ уџбеник француског језика. Крећем на посао. Добро би било да начиним распоред. Нека овако буде.

У 8 сати устајање, од 8 - 9 чишћење собе, умивање, шетња; од 7 - 10 доручак; од 10 - 12 француски, од 12 - 13 ручак; од 13 - 14 одмор од 14 - 16 француски; од 16 - 18 одмор, од 18-20 француски; спавање.

Среда 28.12.1938.

Сад је већ 9 сати увече. Милан ме понудио да изађем. Као и обично, рекао сам му хвала и наставио да читам трећу свеску „Еосовог“ уџбеника француског језика. Француски у 1000 речи. Кључ у катанцу је шкрипнуо поново: ја сам добро затворен.

Јутрос сам зват у 9:30 сати у полицију. Звали су ме адвокати Миљковић и Манић. Као колеге заинтересовали су се за мене. Питају ме, јесам ли жив и здрав, каква ми је соба, имам ли огрев, како се храним, треба ли ми новац за кућу?

Ја сам им се захвалио на пажњи, која ме је дирнула. У подне сам имао састанак са Вером [сестром], која ми је донела колаче, бонбоне, крем виршле, теглу купиновог слатка. Једва могу да поједем оно што ми се донесе.

Јуче дошао Славуј и тражио састанак са мном, и ова ме је пажња дирнула. Донео пакло дувана од 100 грама и папир. На завој дувана написао: Од Славуја за све учињено за народна права. Причали смо и смејали се. Он хоће у затвор, да види остале. Ја му кажем да се у затвор улази лако, али се тешко изилази.

Данашњи дан је протекао као и сви досада. Вечерас је Заре имао састанак са Милком и женом Мирковић Банета. Пре тога биле су Рада и Госпођа Пребићевић,

па отишле. На телефону Рада рекла Рибару да је предмет још овде. Она ово казала и госпођи Тепавац, а ова Зарету. Заре је зато дошао бесан кад се за ово чуло у затвору. Никола је почео да виче, за њим Цанко. Хаос у „великој соби“. Послао сам Зарета да мири. И његове речи, које ја споља слушам, падају као вода на жару, вода шишти али и гаси огањ.

Ја сам прешао 100 страна, 14 часова из уџбеника француског језика. Мали број речи ми је био непознат. Вероватно ће се ући у компликованије ствари. Ја сувише брзо радим. Али, ако завршим, вратићу се поново с почетка. Штиво Еркасиона Шатријано нисам читао. Сад ћу узети и то. Читаћу до лежања. У великој соби Цилко пева „Станала Ратка“, неко звижди неки разговарају.

У Заретовој соби има неколико сељака и између осталих издржава казну и један Лесковчанин, пинтер. Дође само увече да га ми видимо како тобоже спава у затвору, па ујугру кад устанемо опет је у дворишту. Разуме се, у капуту. Цео дан је у радњи. Тако он издржава казну.

То је корупција, гажење закона и атак на правни поредак. Али, где је заштита? У нама. Ми који хоћемо законитост, за нашу правду да тамнујемо, а они који газе законе ладују и уживкају.

Доћи ће ипак до правде.

Четвртак 29.12.1938. године

Данас је дан врло хладан. Цео дан сам био у соби и нисам ни једну лекцију прешао из француског. Увече сам се скинуо, мислећи да ме нико неће звати. Међутим, око 5:30 сати чуо сам Милетов глас: „Господине Јово, ајде“. Обукао сам се. Кад сам ушао у двориште среза видео сам Љубишу [син] где стоји на прозору и чека ме. Приметио је и отворио врата од ходника. У ходнику Јорданова жена. Тако, брате, да смо на слободи претили би ми убиством, као пре избора.

У соби дежура: Стефановић, Рада и Станиша. Из ходника уђе и кума Јулка. Станиша ми саопшти мој предмет враћен на дослеђивање а са роком до 12.01.1939. А прва група је овде. Рок сутра. Рада каже да јој је Рибар рекао да је предмет још овде.

Дакле сад сам у једно сигуран до 12. јануара остајем овде. И то је утешно. пошто може да буде и горе.

Петак 30.12.1938. године

Хладан дан. Ни са ким састанак. Живот у затвору обичан. Увече ми Ранко из Мрштана, који издржава казну, рече: Господин Јово, послао ти Љ. Абисинац из Кулашеве мале један литар вина. Ево имам га. Попите га ви. Ја вино не пијем.

Станку је било мило.

Док ватра пуцкета ја пишем ове редове.

Субота 31.12.1938.године

Дванаести дан прође. Са њим прође, ево, кроз два сата и 1938. година, година борбе и страдања, година нашег успећа кроз огромне физичке и духовне напоре.

Шта ли нам носи 1939.година. Сигурно још већу борбу и све последице које борба доноси.

Стално смо у знаку великих заплета међу народима, идеолошких фронтова и борби, клања међу народима, конфесионалних прогона, гушења слободе и све већег стезања и прогањања на раду. Идућа година ће ове сукобе и борбу свакако појачати и заострити а врло лако и довести до огромног пожара у коме мора да се спржи трула цивилизација која спугава и дави сваки напредак.

Не могу да отклоним мисао која ми се намеће, да ни унутра, у нашој држави ствари неће ићи 1939. година као прошла. Хрвати неће, верујем, више трпети. Окупили су се. Уверен сам да фашистичке силе чекају згодан моменат за напад. А с њима и ови ревизионисти. И у таквој ситуацији... Добро бити не може!...

Данас је хладноћа мало попустила. Пред вече почео да пада снег.

Становници „велике собе“ су начинили лопту од крпе. Оштро су играли. Никола је изчашио ногу. Сви нервозни а Милан, бесан, стално виче.

Пред мрак су довели још једног политичког. То је Сава Павличић чиновник Среског суда у Лесковцу. Узели га из канцеларије. Обучен лепо. Црни капут, свилен бео шал око врата, на главу дуга лепа коса... Као да је пошао на корзо а не у затвор, где има да спава на прљавом патосу са сељацима и циганима. Уведен је у Заретову собу.

Посету ни данас нисам имао. Увече ми Мирко из Прибоја послао килограм јабука. Јео сам цео дан обилно.

Радио сам као и обично, још сутра, па сам прешао цео Еосов уџбеник француског језика... То не значи да сам га научио. Али доста сам урадио. Од понедељка ћу поново.

А сад да завршим Милан тек што није дошао да угаси сијалицу.

Недеља 01. јануар 1939. године

Дакле, први дан нове 1939. године! Милан је дошао у 8:30 сати. Ја сам био обучен, то јест обукао сам био само панталоне, ципеле, које скидам при лежању и шетао по соби. Чим је Милан отворио пожурио сам да изнесем постељину и решио да рибам собу. Све сам то уз помоћ Драгутинову урадио. Соба је сад пријатнија.

Да ли чистиш салон, те толику воду трошиш, дрекнуо је Милан на Драгутина, кад му се обратио још за мало воде.

Чим сам изашао, почео је да пада, крупан лак снег. Иначе мало је ноћас пао, те бео покривач застире цело двориште.

Но јутрос нема састанка. Изгледа да су се сви ови у полицији каприцирали. Онај пијани Станишић је луд и кад је трезан, камо ли кад се напије.

Јутрос су Саву одвели из затвора. Још га нема.

Сава је дотеран у затвор поподне. И он по чл. 1 т. 1.3. 03 држан и то као вођа. Људи, људи! Како може потпун о непознат човек биги неки вођа. Уосталом, то њихово такво проширивање оптужбе иде њима на штегу. Мени је мало олакшана ситуација.

Чуди ме да ме и данас није нико посетио. На један мах сам помислио да не дају никоме састанак. Али видео сам да су добили састанак Заре, Драгугин, па и други. Шта ли је то са мојима? Да није какво зло код куће? Или, да Рада, љута на полицију, па неће да дође ни мене да види. Ко ме ће наудиги? Дај боже да је то. У четвртак због њеног држања, сада ја трпим због тога што ме нико не тражи. Не знам како да мислим, не знам да објасним... Ма шта било, мени је тешко како сам три дана остао без посете. А данас сам се до уласка надао. Држао сам у десну руку да ћу децу видети, жеља је. Хоћеш: нико није дошао.

Данас сам прочитао и последњу, 12. свеску, француског уџбеника и поновио прву. Из прве сада знам потпуно све речи и изразе. Сутра ћу узети у рад другу свеску. Тако дневно по једну. До 12. јануара надам се да научим све из овог уџбеника. Да ли ћу знати језик? Свакако не. Али ћу се добро сналазити у свему. Како сам и Waterloo прочитао, то и сада њега понављам и речи учим.

Данас сам размишљао, соба и утицај затвора на људе.

Доиста, реч затвор застрашује људе. Али се свет и на тај режим навикне, постане му обичан, нормалан, а све што је ван њега, другојачије, ненормално. Апса постане саставни део живота. То је као цигара, пиво, вино, кафана. Зар цигара није горка? Зар прва чаша пива и вина није горка? Зар за људе који нису навикли на кафану, та кућа није чудна и страна? А кад се навикне човек, она постане саставни део живота. Није овде реч о хотелу. У Пожези Ужичкој имао сам једног судију, који је у подне пролазећи поред куће идући од суда одлазио у крчму, у којој никог нема, попио чашицу ракије, па се онда враћао кући. Кафаница му је била саставни део живота. А није био алкохоличар и кафански тип. Био је обичан човек. Чак тврдица и малограђанин.

Приметио сам да је мени сад у затвору лакше.

Среда 04.01.1939. године

Јутро је свануло дивно јутро. Помислио само да ћемо имати топлији дан. И доиста се разјужило. Сунце је грејало кроз лаку скраму од облака, али тако топло, да је на јужним странама истопило снег. Чак и са северне стране у хладу мраз је попустио. Ево већ је 9 сати а напољу је топлије, но данас у подне. Хвала Богу, сиротиња ће радосније дочекати Божић.

Јутрос сам имао састанак са Мењом. Звао ме је у вези са рочиштима које сам за данас имао. Тек што сам ушао у двориште, поново ме звао стражар. Рада дошла са Мирком. Дуго смо остали у полицији. Мира се још није ослободила. Када јој је већ досадило, рекла је: Ајдемо кући. Не зна да ја не могу са њима.

Ујутру Бора тресе ђунке од своје фуруне у соби.

Мало затим Цанко као илегалца носи на глави Борине постељине. А затим га чујем где излазећи да је сав модар од зиме и воде, псује Бору „Пикслу“. Значи и собу му је рибао. Разуме се, зато га је у собу и привукао.

Сава пева Црногорске песме. Ујутру изилази са маншетнама, пошто је у соби изфиксао ципеле.

Рекао сам свима да ће се данас интервенисати у Београду.

Доиста, вечерас је Станимир звао Зарета и рекао му да је данас предмет упућен у Лесковац. То значи сутра стиже. Сви су веселији. Песма одјекује. Додуше, не певају сви. Комунци се синоћ међусобно потукли. Ђорђе се тукао са Калуђеровићем. Пошто су разбили и последње јаје, ћуте као поквасени.

Дали ће они сутра на слободу!

Видећемо.

За све време проведено овде гледао сам разне типове. Сви који су били у затвору осећају се фамилијарно у њему, и већ створе за време тамновања неке навике спавају као код своје куће. Ујутру се крећу по кругу као да су век ту провели.

Ако је ко због крађе притворен, апс га од гога неће одвикнути. Још мање ће се одрећи своје политичке борбе политички притвореници. Од апса направе школу у којој

пречишћавају своје појмове и спремају се за нову борбу, и нове подвиге. Разумљиво је зашто се више успева у ширењу једне партије кад њени чланови страдају, кад дарују жртве. Све више се учвршћују у идеји и све више приступају. Тако је било са радикалима. Тако слично радницима. Такође и са нама ће бити. То је одговор на многа питања: зашто се радикали још држе?

Зашто демократи не створише јаку странку поред толиког настојања људи у борби за демократију? Зашто Пижон није успео за готово 20 година да направи земљорадничку странку у сељачкој Југославији? Зато јер немају страдања; немају жртве. Нема цркве без крста рекао би Драгољуб Јовановић, људи воле слободу. Баш зато су и вољни да иду у затвор за слободу. На селу су ми често говорили: „правда и слобода“. Тражим правду и слободу, и зато људима није тешко да губе слободу, јер да воле, јер људи све хоће да страдају. Зато верујем, ни један режим који се држи на силу, не може дуго да траје.

У великој соби типична тишина. Цилко и Душан се свађају. Цилко прети да ће Душану извадити гркљан само да изађу из собе.

Добривоју је нога болесна. Долазио је један човек да му намешта.

Среда 04.01.1939. године

Шеснаести дан без слободе, четврти дан у новој години, јесте један од најтежих, ако не и најтежи дан мој у затвору.

Јутро је свануло југовито. Небо полуведро, са облацима који наговештавају леп и топао дан. Милан нас је пустио нешто после осам. Изнели смо ствари. Асан из Заретове собе виче на сав глас нападе их огромне ваши. Ноћу су ухапшена два циганчета осумњичеи за крађу, који су све напунили вашкама. Ја сам био радознао и затражио од Асана чаршафе да видим какве изгледају. Доиста, када сам видео ту поган, велике, црне, тако ми се згадило, рукнуо сам да повраћам. Морао сам да бжеим и да се кријем. Црева бих истурио. Да сам пре тога јео, све бих повратио.

Дуго сам остао напољу. Љубиша [син] ми донео доручак. По обичају оставио сам га у соби и наставио шетњу.

Кад сам појео храну, ушао је Милан и саопштио нам да прва група иде на слободу. Заре је скочио и загрлио ме. Био је много радостан. Све је оживело. Изашли смо у шетњу. Причало се тихо. А у 1:30 отишли су у суд, који их је пустио на слободу. При поласку смо се изљубили Заре, Драги с Николом и Добривојем. Неки су излетели и без збогом.

Петак 06.01.1939. године

Данас је овде тешко. Нарочито сада, када сам сам. Јер, Новица је пуштен, а Сава црногорац отишао у болницу.

Ако сам себе дао то је Драгољубу и његовој науци, његовом имену и борби, његовој слави и поразу. Управо о томе сад размишљам када се осећам усамљеним. Доиста много сам се њсму дао. Свака би жена била љубоморна на њега. Ти ниси, бар ниси била Радо досада. Било је часова када је мене издавала снага, када сам говорио, да ћу дићи руке од свега. Ниси ли ти, тада, говорила: “Ајде, друже, не малаксавај. Напред! Све ће бити добро!” И ја сам поново кретао на пут, носећи храбро тешко

бреме борбе, носећи га на понос Драгољубу и себи и теби. И теби кажем, јер цео свет зна да ти имаш заслуге за то. Јер, да си се успротивила мом раду, да ниси хтела да ме разумеш, да си се ипречила, ја бих морао да попусти, да олабим, ако не и да одустанем од целе ствари. Ја сам ценио и ценим твоје жртве.

Ти знаш да нисам крив за дело за које сам оптужен. Бесна си што сам затворен. Лепо. Није ни мени лако. И мораш признати, теже је мени него свима вама. Зашто сам ухапшен? То је проста ствар. Постао сам веома опасан за режим. Добио сам људе. Заталасао сам духове. Начелник је морао да ми се освети за оне две суботе, за оне дивне зборове... И зато сам притворен. Треба ли ја да кљокнем? Да се жалим, да се гризем? Да венем? Или треба да виде сви да се у затвору осећам добро, да ми никаква мука није тешка... Ја мислим ово друго треба да буде. А главни услов за то јеси ти. Ја сам брод који плови узбурканим морем, а ти си тиха лука.

Проћи ће овај карантин. Ја мислим да нећемо од овога имати штете. Баш зато што сам невин ухапшен. То ће надам се, имати огромно дејство на народ. За први мах биће забуне. Али ће све доћи у колосек и изићи на чисто.

Још ако дође до промена, онда ћу бити на коњу.

Недеља 08.01.1939. годнне

Синоћ сам легао рано. Зуби су ме болели и ако сам употребио камил теј и аспирин. Ово се десило нарочито зато што сам јео и вечерао, мало печења. Покушао сам на тој страни где је болестан зуб, па се мало месо окачило. Болело ме грозно. Чачкао сам, прао, мећао аспирин, пио теј, топле облоге. Некако се колико толико смирило. Око осам ипо, на супрот мојој навици, легох да спавам са везаном главом и топлим црепом. Ноћ сам провео релативно добро. Чак сам више спавао него прошлу и претпрошлу ноћ.

Јутрос је фијукао грозан ветар. У соби је било хладно и ситне искре снега, које је ветар носио кроз пукотине на прозору, падале су ми на лице. Чишћење собе, умивање, бављење напољу. Све је то ишло врло брзо, јер је напољу тако хладно, а и моји зуби су веома осетљиви. Ја сам ипак мало прошетао. У авлији је ветар направио огроман смет у северној половини целом дужином. Дебљина је око 7 сантиметара. Снег се закорио и сув је. Миланове кокоши и ћурке се смрзле. Стално улазе у ходник апсане јер је ту топлије. То што ове птице улазе овде мало је утешно значи ван опет је горе: нема хлеба, а и зима је, па се трпи ограничена слобода. Ево примера зато дај: „Хлеба и слободе“.

Данас ме цело преподне боле зуби потајно. Баш ти хвала Радо на млеку и милиброту ја мекана јела имам, али због зуба не могу да једем.

У подне око 12 звао ме Милан Бата и Драган дошли [брат и братанац]. Бата донео доста колача. Тек што сам мислио да одем, дође зет Алекса са Светом [сестрић]. После ручка, после мало одмора, пишем. После јела су ме опет јаче зуби болели. Чак ми било мучно. Гледао сам да их загрејем, па ми од тога настало тешко. У соби топло. Скинуо сам се и испљускао хладном водом по лицу. Одмах сам се освежио и узео да пишем, а зуби трну. Не боли нарочито, али досадно. Грозна ствар зубобоља! Па да сам слободан, да се крећем. Једва начиним четири корака.

Вести које ми је Рада послала врло су карактеристичне. Ја сам такав развој предвиђао и забележио у моме дневнику. Ти га сигурно чуваш Радо. Знам да си га читала. Додуше, не помињеш га. Ја сам Зарету рекао да ти га да. Доцније ћу га

спремити за штампу. И ова писма твоја чувај, она су место дневника, пошто више не могу да пишем и то.

Уторак 10.01.1939. године

Вече. Локални воз из Ниша хукће. Напољу велика зима. Ја вечерас дрва имам па сам пећ добро угрејао. Али док ме са те стране пече, с леве, с прозора ме дува. Не помаже ћилим. Небо ведро. Кроз зимску ноћ и маглу звезде светлуцају. Мраз штита за све, уши, образи, па, чини ми се и очи. Но ја сам већ више од два сата унутра. Ситним дрва, а потом сам вечерао: мало чорбе од кромпира, мало ђувеча, па компота. Попио сам и камилицу, што ми Рада вечерас послала са *Wegamon*ом, леком против зубобоље. После вечере сам се оладио и опрао руке и уста добро, пастом. Зуб само трни. Не смем да га дотакнем доњом вилицом. Имам утисак да ми виси олово. Али немам оне несносне болове од прошла три дана. Дакле, нисам болестан, ма да не могу рећи да сам онако какав сам стално. Морам признати: и зубобоља је болест. Глава почиње да мучи: губи се апетит, расположење; нерви попусте! Дакле, болест.

Јутрос је било ђаволски хладно. За кратко бављење напољу чуо сам Љубишин глас са оне стране авлије. Донео ми је доручак. Рекао сам му да иде у топло и чека Милана.

У подне ме Рада посетила, са њом Заре и Љубиша.

Поподне сам седео унутра. Једно време, док је било топлог сунца, стајао сам напољу.

Сутра не, прекосутра треба наш предмет да иде за Београд. Мотрити да ли је предмет отишао. Питати са свих страна: и Рада и Заре и Станиша. Питати одмах јавити свима да се заузму за хитну одлуку, али у нашу корист.

Среда 11.01.1939. године

Јутрос Сретен ме звао, да ми саопшти, да ми је за привременог заступника у канцеларији одређен Станиша Костић.

Љубица [сестра] је дошла. Донела доручак. Пуно ствари имам. Од зуба не могу да једем.

Сретен ми рекао да ће наш предмет вечерас, односно данас ићи за Београд. Према томе, одмах предузети све. Да ли телефоном; Ружи писмом. Рибару се захвалити писмом, одмах, за досадашње старање, и умолити га да одмах дејствује.

Ако Станиша хоће, нека говори телефоном са Јовом Здравковићем. Неће бити згорег. Зуб још трни. Мада није као пре.

Пантуфне носим у соби. То је добро што ми је Рада купила. Топло и чисто, јер спавам у чарапама.

Ако се пожуре, можемо изаћи у суботу. Иначе остајемо за после недељу. Сада, издржаћемо све; где се седело три и по недеља, седећу још једну али, ако се може, зашто не изаћи раније.

Сада је осам сати вече. Напољу хладна звездана ноћ. Имам утисак да је мање хладна него прошла ноћ, нарочито иретпрошла. Шетао сам од пола пет до пола седам. У Асановој соби доста сељака, који издржавају казну: Из Велике Биљанице (Трајко) из Мрштана из Војинце, из Грданице, Прибоја и још један дечко коме је поп Славко продао коња.

Тамо је весело. Сви су ови људи млади, и ако нису наши постаће сигурно. Трајко је мене гласао. Он је са мном шетао најдуже. Мрштанац је по занату бравар. Гласао је Тонића. Каже да више неће као његов отац.

Асан је сјајан. Ноћас примио у своју постељу двојицу сељака па сам назебао. Топлу му циглу мећу у области слабина. Ево сад се баш смеје грохотом. Мрштанац набавио вечерас карте.

Јутрос је освануо у затвору у Асановој соби и Кочило. Избо жену што га варала са џепарошем Јорданом „Шишабрком“. Повреде нису опасне. Она ће оздравити. Он иде на слободу.

На Бадњи дан био је тај „Шишобрк“ у затвору у вези са овим догађајем. Он је био неки кираџија код овог Кочила? Крао и доносио газди?

Тамо пили. Он облачио Кочилу жену газдарицу. Куповао јој чарапе, веш прстење и живео са њом. Најзад пукла брука. Кочило тера „Шишобрка“, жена га напушта. Кочило га тужи у полицију. Жена га брани, док није Кочило замахнуо ножем на своју жену. Имају девојчицу од 17 година. Шишобрк се оне вечери дуго хвалио како је сад ухапшен за љубав своје газдарице. Био је пијан.

Мени је данас специјално вечерас, зуб знатно боље. Не знам да ли имам да захвалим Wegamon-у у овом случају имам да захвалим Ради која ме обасипа лековима.

Сад сам баш вечерао. Данас сам на ручку појео сва јела што ми је Рада за цео дан послала. Цео „мени“, што би се рекло. Како имам доста хране, имао сам шта да вечерам. Добро сам јео и попио „камилицу“ - топлу, што ми Рада послала. Испекао сам и две јабуке. Хладе се и чекају на столици.

Милана нема. Рекао ми је да је вечерао однео пошту поред осталог и два велика предмета - „рукавца“. Не зна да ли је наш предмет један од ова два. То је било око шест сати. Рекао је да ће питати кума Леку, који је у архиви, па ће ме обавестити. Ево пола девет сати, није дошао и није ми ништа рекао. Локални воз из Ниша хукти. Значи прошло је пола девет.

Ако предмет не оде вечерас, сутра мора. Хвала Богу! Доћи ће тај дан. Ако би хтели они у Београду, могао би доћи у суботу, па и сутра да иде. Но, стрпљење: нека дође у идућу среду, опет је добро. Само разуме се, да нас пусте на слободу.

Из Чешко-Словачке се јавио Расулић. Верио тамо. То је сигурно она девојка, чију ми је слику показивао летос, после слета. Какав ли ће то брак да буде? Он није рђав, али је напрсит, човек настран. Чудан. Но вероватно је и она таква. „Нађе рупа закрпу“ каже народ.

Најзад је данас изишао извештај главног бирачког одбора. Од првака из у.о. иду Лаза Марјановић. Од С.з. Јоца Бранко Чубриловић и Жупањанин. Болно је нешто дати. Од Ј.Н.С. ту иду Петар Живковић и Илија Михајловић. Лепо угурасмо у скупштину батинаше, лопове и зеленаше. Нека ликују комунисти и њихова школована омладина! Побеснеше! Нека види и г. Милан Гавриловић шта је урадио! Тако њему треба. Да видимо сада да ли господин Јоца и Жупањанин неће у скупштину. Све да видимо.

За нас је добро што је Тонић. То је, мада сам ја изабрао најбољу солуцију. Он ће сад дићи руке од Лесковца. Можда ће из њега и отићи. Он зна да му је крај. Против њега је гласало преко 10.000 људи. Дакле, ако будемо чврсти, срез остаје нама. Горе би било да је Мицко добио, још горе да је Душан. То би било најгоре. Јер, тешко је тући чаршију у опозицији а не власт. Онда то је најгоре кад желе обојица. Дурбине доле. То исто и са комунцима.

Четвртак 12.01.1939. године

Ноћас је ноћ била хладна. Јутро је, међутим, свануло блаже, питомије. На јужној половини неба видели су се облаци. Али, они нису наговештавали топло време, већ ветар. И доиста, западни и северозападни ветар их је брзо понео. Ускоро се појавило сунце. Читаво преподне време се колебало: топлије и хладније. Али је сунце овољило. Снег се топио. Југ је ипак пирнуо. Поподне, око три сата, осетила се топлина и у хладу. Овлажио се снег. Но по сунчевом смирају захладнило је опет. Само су још јужне стреје тихо капале. Док око седам осам сати није дунуо јачи дах топлог југа, оног југа што свуда завири. Све исчачка, сваки кут загреје. Сви смо се осетили радоснији. Ето, и мразу крај. Овома доћи ће вероватно други; но и њему ће крај. Ничег сталног и вечног. Једино је вечита промена и тежња вековна за правдом и слободом. И то ће доћи.

Ноћас нисам најбоље спавао. Изгледа зато што сам поподне мало дремнуо. Лепо сам чуо путнички воз и брзи воз за Београд. И поред тога, сам био будан. Устао сам у пола један, после сам заспао. Али ми сан није био чврст и пријатан. Ујутру око пола осам Милан ме откључао да ме до три поподне не закључа. Будући уморан од несанице, једва сам до три остао. Пошто сам редован посао обавио, ушо сам у собу и заложио.

Рада послала редован доручак и белу кафу. Јео сам мало и мяса. Потом сам читао новине и нешто лекције из француског. Од јуче, од како је бол зуба постао сношљив, читам. Данас сам чак доста радио. Нарочито вечерас.

Код Асана још три сељака. Један нов из Грајевца, други из Цернице. Оба гласала режим. Асан их шлајфује. У затвору је и Крста Николић, пискарало за дело 36.334.33. Има 10 дана да издржи.

Данас му брат Влада и син попа Зајца, видели ме. Ја сам стајао у авлији и поздравио народно фронтовски. Влада, вечито црвен, смејао се пријатно.

У подне ме посетила Рада са Миром. За Љубишу каже да се санка. У подне ми пре тога, Милан казао да је однео наш предмет. Стефановић је ово казао Ради. Она има моја упутства. Ако се запне, може се бити начисто у суботу, у недељу, а најдаље у понедељак. Но, рекао сам себи: Стрпљења! Свему ће доћи крај.

Јордан ми послао кајмак. Асану сира. Сем тога неко послао бомбоне и чоколаду. Дао сам их Мири. Она ће одсад увек тражити да долази, мислећи да ја овде имам чоколаде и бамбоне.

Рада каже да Заре понешто заради. Хвала Богу.

Чуди ме, да се Мића опет вратио у канцеларију. Грозан је морал тих људи. Толика чуда, толика грдња, и он опет долази. Чуда! Са тим ваља рачунати. Не знам да ли има смисла уопште, засад, успостављати ма какве везе са њима. Они су непоправиви. Искуство је: не противу њих али даље од њих. Шта да се ради? Они би требали да повуку консеквенце из ових избора. Али, то неће да чине. Никад они то не чине.

Питао сам Раду да ли зна да се Драги запослио. То је врло важно. Драги је добар. Сјајан, поуздан храбар и поштен. Непоколебљив, предан. Донета вредност поврх тога један до покорности одан.

Данас ме зуб не боли више. Могу да стегнем вилицу али га још осећам. Вечерас сам намазао десни и лежаћу док ма шта осећам.

Сада је доцкан. Код мене четврт до десет.

Р.б.

Прилог Дневник од 04.01.1939. и моја прича „Калашна”.

Петак 13.01.1939. године

Дакле, навршио се двадесат и пети дан од како сам у затвору. За оне које су пре мене хапсили, навршио се 33 дан. Лако није. Али, морам признати да је ипак брзо прошло ово време. Имам утисак да ми је оно 15 дана 1937. године дуже изгледало, као сада дупло толико.

Предмет је данас био у Државном суду. Ако су се адвокати интересовали, и ако су имали утицај, могао је бити још данас готов и сутра да буде овде. Доиста, то би било идеално. Жеља скромна, али се неће верујем остварити. Дај Боже да сутра државни тужилац прегледа предмет и стави своју одлуку, па да у понедељак идемо кућама. Их, дивно ли ће то бити! Кући. Кући. Својој жени, својој деци! Нека људи не буду строги, па да кажу: Сентименталност! Желео бих да видим притвореника да не броји дане и часове; да не жели да види своје драге и да их загрли! Ми жртве дајемо који волимо своје, па их оставимо. Ко никада никог нема, не чини жртву не толику колико ми.

Данас је освануо топао дан. Југ је дувао, а небо је било превучено скрамастим облацима. Снег се лагано топио. Око подне је топлота више узела маха. Изишао сам из собе. Начинили смо три велика ваљка снега и метнули их један на другог. Тако смо добили висок стуб снега. Ја сам узео дашчице да извајам човека. У току „рада“, отворише се врата и на моје чуђење, уђе Мирко Младеновић из Прибоја. Ја сам био весео. Мислио сам да је Мирка увео Милан да мене види. Потрчао сам к њему, али ме Милан вратио. Мирка је затворио у Десиной соби, где је већ био један дечко. Срећа је била те сам дечку био дао пре тога мало суvaraка и палидрвца, тако да се већ соба мало пригрејала. Чим је Милан отишао, пришао сам вратима. Мирко ми рече да противу њега има неколико реферата од општине, сељака и не знам још ког. Да га терете да је викао „Живео Краљ Мачек“ и друго. Дао сам му погаче, печења и колача.

Милан је био напрсит. Затворио нас раније. Увече прво Мирка пустио, па онда све нас. Он је био мало на слободи. Пре затварања ја сам му додао још мало дрва, те су се довече грејали.

Данас грозан терор! И што је још горе, сина му Младена довели. И њега терете да је викао „Живео Краљ Мачек“. И Мирко се за дете брине. Иначе се држи стојички. Тако се држао и пред Сретенком. Сјајан је. На срећу, изгледа, Младена, сина Мирковог, нису ухапсили. Бар га овде данас, до сада нису довели. Диван дечак! И миран као буба! Грозан терор! Скандал! Мирка у апсу? Тако угледног сељака, тако паметног, вредног, озбиљног! Десет година ратовао! За кога? Ово му је прва казна у 57 година живота.

Одмах по Мирковом затварању, позвао ме на састанак. Рада! Осам дана узастопце долази! Искида им живце! Вала и они њој! Мирка се мало ослободила. Рада је знала за хапшење. За интервенцију у Београду није ми ништа рекла.

Јутрос је Рада била врло борбена. „У погледу скретања у десно, није ми много симпатично.“ Ни мени. Али ми морамо наћи заклон мало јер, мислим да гоњење има сада да настане. Кажу да су Црногорци пред Мадридом стојећи пуцали. Зато су, разуме се, покошени. Није ствар само страдати, него, са најмање жртва постићи исте резултате. Не мислим ја да ваља капитулирати! Не, далеко од тога. Али, мора се наћи заклон. А то је: удесно! Тако се, мислим, мора чинити. Уосталом, видећемо све. Рада подсећа на Драгољуба! Мученик каже. Да. Веру прави Нову, сељачку. Прави је својим мучеништвом. Разумем. Али Христос је један био. Тако и ми. Павле је највише допринео ширењу Хришћанства, јер је био Римљанин. То би се данас рекло, био је „удесно“.

„Никад неће оставити власт“. Оно што се режим зове, од кад постоји Југославија није био више уздржан и слободан но сада и све је слабији. То ти је као мач. Што се више иде врху, све оштрији, али и ужи. Тај режим не може дуго да траје, али та реч: „не може дуго“ јер је растегљива. „Кратка“ и „дуга“ су релативни појмови. За гладног је дуг један дан, за голог, једна ноћ. За сите, за обучене, зима час прође. Но, све у свему, догађаји тако иду, да се може рећи, да идемо крају насилничког режима. Али он је пред крај најгрубљи и најтежи. Ко издржи.

Миран пут. Европа и свет се данас не налазе на мирном путу. Напротив, сувише је немирно. Ипак ће, чини ми се, спољњи догађаји одлучити све. Зато се ваља штедети. Не значи да ли ће Хрвати и то штети и што смети да ураде. Уосталом све ће се то видети. Ускоро, врло ускоро. Догађаји иду брзо. За сада све иде у знаку стезања. Ја кажем: „с лева мало удесно“. Јер, онај који је на крају, биће јако притиснут. То ти је као кад циганка везује сноп тутке. Кад притегне, стабљике на поврени попуцају. Опе у средини остану целе. Е ја хоћу да останем цео.

Ствар са Мирком и другима иде у прилог моје тезе и оног што пишу из Београда.

Данас сам ти послао моју причу „Калауша“. У њој се има начинити мала коректура, па ћу је послати Политици: Како ти се свиђа? Мислим на причу. Дневник припада историји. Он је доста мучан.

Да се вратим на Мирка. Сретен се драо на њега. Назвао га зеленашем, и ако тај човек никада није давао новац под интерес. Уопште били су према њему брутални.

Вечерас је Милан мало напит. Затворио нас је мало раније него обично. Мени каже: Ја ћу да идем. Доћи ће жандари за овог, и главом показује на собу Миркову. Нек си јебу матер. Ја ћу се изгубим. „Хоће да каже како он тиме спасава Мирка да га ноћас жандари не туку. Ово ме је много забринуло. Могу све да чине. Но кад хоће да чине према човеку као што је Мирко, тешко ми пада, цвели ме. Чекаћу стрпљиво пола ноћ. Ваљда после неће.

Или, да није то Миланов трик, да се прави добричина? Он је тако радио са Асаном и Метанијиним сином Радетом, коме је рекао да су му наредили да га туче а он „неће“. Ако га питају дали га је тукао, да каже „јесте“, због његове одговорности. Све ми се чини прича шарена. Ова ноћ ми је, после прве моје ноћи, најтежа овде. Због тога што очекујем, не закључујем дневник. Сутра ћу наставити. Сад је код мене пет минута до десет. Лаку ноћ, децо моја! Лако спите у својој постељи. Лаку ноћ, друже мој!

Кажеш ми да ти ништа друго не шаљем сем дневника, па шта друго сем себе? Ту све изнесем шта се збива и шта осећам. Друго нема, бар не долази до мојих чула.

Синоћ сам нотирао за „Шишобрка“. То је онај коцкар „онај цепарош што је на Бадње вече овде преспавао. Тоје онај што је отео Кочину жену. Посрамљен и остављен, ко зна јел прво подигао руку на своју жену: Убо је ножем. Срећом ударио је у плећку, то ће све лако проћи. Но, Кочи ово није било доста. Он је горео од жеље да се и „Шишобрку“ освети. Да га туче, не може, јер је овај јачи. И зато му, сасуо као што жене раде, соду у очи. Вероватно зато да и он не може више да гледа његову жену, кад је он, њен муж не гледа.

Данас ми у полицији кажу да су „Шишобрку“ очни капци надувени. Не кажу ми што да ли ће остати слеп.

Данас је изишао из затвора Трајко, бивши Грајевички кмет. Тај ме је слагао да није гласао. Иначе, велики јерезовац. И толико дрзак да је покушавао да утиче на Мирка да га води код Сретена и одвоји од борбе. Лудак. Ударио секиром у гранит. Мирко га исмејао као будалу.

Сазнао сам да се Калаушина мајка зове Цвета, да је жива и сада и да му је отац био алкохоличар. То треба у причи обрадити.

Да завршим.

Вечерас нисам вечерао. Сад је пола десет. Ја сам данас на ручку појео све сарме. Сира не волим, а нисам ни гладан. Ресио сам да легнем без вечере. То је први пут од како сам овде.

Субота 14.01.1939. године

Синоћ сам престао да пишем у 10 сати. Легао сам око пола једанаест, али нисам желео да спавам. Мучила ме је чуварова вест у односу на Мирка. У фуруну сам био метнуо једно дрво, и то тако да је стајало усправно и својим горњим делом улазило у ћунак. Како није било довољно ватре, а и једно дрво, знао сам да се неће упалити, иако је одоздо почело да гори. Лежао сам подупрт левом руком која ми је лактом била наслоњена на јастук. Сан ме је ипак, око 11 сати лако ухватио. У полусну неки ударац. Скочих као поливен врелом водом. Сијалица је горела. Приђох вратима и послушних: Нигде никог. Из Асанове собе долазио је разговор: Они нису сви заспали. Загледах фуруну. И ту је била загонетка. Оно дрво које сам био метнуо у фуруну, услед горења одоздо, ократило се, и горњи део изишао из ћунка. Не могући да стоји усправно, оно је пало на једну страну плех је одјекнуо, и тај звук ме је тргао из сна.

Опет сам легао. И чекам кад је Милан дошао и угасио светлост. Било је око пола дванаест. Смирио сам се и решио да спавам. Но, сада сан није долазио. У 12 засвира брзи воз. И тек што је он отишао, неко стаде да лупа на вратима од апсанског дворишта. Милан устаде. Устадох и ја. Мислио сам. То су они! Викаћу да чују сви из Асанове собе. Нек чине и са мном шта хоће! Не потраја дуго, и ето Милана. Говорио је нешто. На његова питања одговарао му је танак детињи глас. Милан уђе у ходник и викну ка вратима Асанове собе: „Дервиш“. Асан се одазва и прими у собу новог госта, који по боји гласа није могао да има више од 14 година.

Мени се скиде огроман терет с душе. Пођох постељи. И док сам ја сав треперио, можда је Мирко спавао сном праведника.

Најзад сам заспао и пробудио се ујутру од паклене вике Миланове, који је тукао опет неког дечка.

Све ово нисам казао Мирку. Нисам му казао ни то да Младен мора сутра поново овим зверовима. Шта ли дете сецају, убио их Бог?!

Данас је дан био и ведар и топао. Шетали смо дуго и то сви заједно. Ја сам сазнао Миркову ситуацију, и то ме је смирило. Добро је све. А Мирко је као пустињски лав. Храбар, зрео, разборит. Дивота. Еј, бедници, зар се такви сељаци хапсе на денунцијацију кокошкара и последњих људи! Знате ли шта то значи? Најбољу агитацију за нас. Мирко ми каже: „Кад изађем биће дивно. Рећи ћу свима: не бојте се.“

Да не заборавим. Са Мирком је у соби Јован, брат Станков из Винарца. То је лепо, кршно дете. Рођен је 1920. Млад као роса. Он је срео Луку Лазаревића у селу на дан избора и вратио га. Разуме се да није знао да је полицијски чиновник. Дечко се добро држи. Он и Мирко спавају заједно, једу. Добро је. Изилазе обојица у понедељак.

У бризи сам заборавио да је синоћ и данас нова година. Ко ће још и на то да мисли.

Данас сам видео све моје. Још дошао Љуба и Мирко Баба Агнин из Прибоја. Он се напустио необријан у старо обучен! Рекао би човек неки убоги сиромаш. Мало је уплашен. Љуба избријан, румен и насмејан. Изљубили смо се. После мало разговора, вратио сам се у авлију. Рада је за Мирка послала мусаку са празилуком.

Е, сада сам ручао како волим, рече ми Мирко. И настави: А како се зове ово јело. Сигурно је то госпођа Рада направила.

Рекао сам му. Био је блажен. Диван Мирко.

Наш предмет је два дана у Београду. Шта ли се ради? Каква ли ће одлука пасти? До сада сам провео 26 дана у затвору. Сем првог дана, за све време сам знао ситуацију. Виђао сам своје често. То је био један ред којему сам се прилагодио и који ми је постао обичан. Сад сам у неизвесности. Јер решења могу бити различита. И пошто може бити другојачије од онога што желимо, мучи ме. А ја сам тако жељан слободе и својих. Можда би био стрпљивији да не очекујем слободу... Овако се почињу узде над нервима. Нећу да кажем да сам нарочито забринут и узнемирен. Али почиње да се кува. Ово ме подсећа на Заретову нервозу пре десет дана.

Било седећи, лежећи или ходајући, помишљао на момент пуштања. Замишљао тренутке. Куда ћу, како, шта? И када запливам у мислима сањарења, пада ми на ум: „А ако нас не пусте?“ Ух, стресем се! И тако више пута на дан. Цео дан. И нека сумња затресе по једну струну живаца, мора човек да се узнемири, зар не?

Вечерас ми се ништа не ради. После вечере претресао сам корпе. Нашао сам шест комада шљива, две смокве и једну јабуку. Узео сам да направим компот, а мисли ме не остављају. Компот се одавно скувао и кад овај ред пишем чистим језиком зубе од шљивине љуспе... А опет мислим на свој проблем, проблем пуштања.

Сад је девет сати и 20 минута: Опраћу се и лећи. Сутра је недеља. Вероватно ћу своје опет видети. Кад бих могао са њима кући...?

Жељан сам их свих.

Вечерас Милан рече да је Кочил сасуо „Шишобрку“ соду у очи. „Шишобрка“ однели у болницу. Милан љут.

Недеља 15.01.1939. године

Лепота данашњег дана је неописива. Сунце је тако топло грејало! Ваздух је био кристално чист. Сува планина се види из апсанског дворишта тако јасно како се види мало дана у години. На жалост, само сам њу могао да видим. Са других страна штрче зидине и у њиховом оквиру нам затварају видик. Он нам остаје безграничан само у далеком небеском плаветнилу... А то небо било је доиста плаво, топло сунце што оживљује... Од јутра до два сата смо остали на сунцу. Ја сам (разговор повео) држао читаве часове из геологије, биологије, астрономије, минерологије, физике, географије, историје. Сељаци су као деца слушали као ђаци. Причао сам и чекао да изађем на виђење са мојим драгима. Али до састанка није дошло, иако су моји дошли, јер нису дали. Чекала је Рада надао се ја. Но ето. Треба и трећа воља. Такав је наш положај. Но, надам се, дуго бити неће!

За све време Мирко се није одвајао од мене. Ни Јова. То су дивни људи. Мирко је феномен. У његовим годинама он све хоће да зна, све правилно схвата. Наука му пријања за срце и душу. Скроман је. То је човек на коме се да надати сутрашњици, коју он жели, за коју се нада, и за коју је готов живот да положи. Он уосталом сутра треба да изађе. Тако сам ја бар обавештен. Ако је то тачно, он ће у подне бити слободан. То ће ми бити мило. Ма да сам се на њега навикао, биће ми осетно његово одсуство. Можда ћемо и ми. Можда је ово овде последње вече, последњи дневник у затвору: Можда. Јер код нас је све неизвесно. Ако изађемо, биће бесконачне радости. Хоћу да видим грешног Асана какав ће изгледати. Он пати од главобоље. Вечерас ми потамнио сиромаш. У његовој соби много сељака. Он не води рачуна о чистоћи, собу

мало ветри, а Асан је изгледа слабокрван. Грешни Асан! Ако нас сутра пусте, он ће се скаменити и лудовати!

А ја? Зар ћу ја бити равнодушан? Не, свакако. Јер, није шала, двадесет и седам дана, толико исто ноћи у затвору... И још без кривице...

Већ читаву недељу мислим и сањарим о слободи. Читав сам план жеља начинио. Личим на оне из прича што дељу ражањ а зец у шуми. Али, куд ћеш са осећањима и чежњама! А данас у подне, после јела, кад ми стомак у варењу савлада кад сам сазнао да нема састанка и кад је скрипнуо катанац на вратима, наврле су мисли чежњиве, сакиптела осећања, да ме изнесу кроз димњак у васионску бесконачност. Но, ја тамо нећу. Све се моје своди на једно, скромно, оно што је, по нашој узајамној вољи и тежњи. Ето, такво ми је дошло осећање било, такво ми је и овог тренутка кад седећи у соби на самачкој хладној постељи, у затвору, иишем ове редове. И док у Асановој соби још жагор траји и Мирко и Јова разговарају прекраћују дугу јануарску ноћ.

Понедељак 16.01.1939. године

Да ли ћу сутра, у ово време, бити слободан. И да ли ће сутра да нас зарадују? Можда. Можда велим, јер, још није исцрпљен последњи тренутак. Ја се баш за средњу надам, па, богоми, и за четвртак. Али може бити и сутра.

Мирко је, Радо, с тобом очаран. Много те цени и каже данас људима. „Е, такву жену Јова има! Да му је Циле Миленковић дао два милиона и своју кућу мање би имао но што сад има.“

Као што знаш, свануло је дивно топло јутро. Небо ведро. Ваздух чист. Ветра нема. Мали јутарњи мраз је био потврда да ће цео дан бити добар. Тако је сунце било топло, да смо се седењем на њему, зазнојили. Јутро ми је протекло као и прошло. Сељака у затвору пуно. Као и јуче, читави часови дискусије. Читава предавања, која сељаци слушају са поштовањем мене и Зарета. Е, да ће ићи са мном. Углавном, то су људи који су гласали режим. Ови су погрешили што трпају сељаке, који су код мене на курсу. Они можда дуго мисле, или ништа не мисле.

Пре Миркова изласка дотерали су Цветка из Винарца и самог га затворили у Миркову собу. Мирко и Јова су изишли у 12 сати. Радосни смо били сви, па и он. Он је обећао да оде прво теби. Ја сам, потом имао састанак с тобом. И тек што сам ручао, звали ме опег: дошао кум Блашко и још неки: Миливоје Перовић, чиновник среског суда и дописник Политике, а поред њих Бранко и Алекса из Винарца. Остали смо дуже у разговору, у вицевима. Потом сам се вратио. Милан нас затворио у пола три, а пустио на ваздух у пола пет увече до пола осам.

У подне сам се до пола умио, а вечерас се обријао и ноге мало промио.

Сад је тихо у Асановој соби, много су мирни сви. А о Цветку да не говорим, он грешник нема с ким ни да говори.

Интересантно да још нисам локал чуо, мада је већ пола десет.

Уторак 17.01.1939.године

Са данашњим даном навршило се 29 дана од како сам лишен слободе, а првима ил ове групе 36 дана. Сваки дан од недеље нам је дуг, јер очекујемо пуштање на слободу. Тешко је кад се нешто чека, а не долази; кад узалуд гледаш у небо, а никад да засузи...

Ја не знам који је дан од ког лепши. А данас је сунце раскошно просипало своју драж као да смо у мају. Зачудо тако дивно време. Овакво је време било 1936. године, када се је Мирка родила. Разуме се да ми обилато користимо сунце. До пола три стојимо на сунцу. Тек после два нас Милан затвара, али он неће да каже сад то или прави пазар, или се прави важан или је пак доиста добар човек. Ово треће долази на послетку. Ја још нисам осетио да је добар, а да је зао, сваког дана гледам.

Данас сам се надао да предмет дође. Није дошао. Асан да изађе из коже. Није ни мени лако, но ја се куражим. Сутра се надам као сигурно да треба да стигне. Отишао је у четвртак, треба да дође у среду: равно шест дана. И Рада се радује. Сви се надамо! Да ли ће нам се нада испунити.

Рада ме вечерас препала. Данас ми донела обилат ручак, имао сам много за вечеру. Тек што сам сео да вечерам, уђе Милан и унесе ми корпу јела, печење и јабуке. Одмах сам помислио: “Сигурно је дошао рђав глас” о нама па ми шаље печење да поједем овде, печење које ми је чувала кад изађем на слободу. Врзо сам преврнуо корпу и са страхом прочитао кратку цедуљицу која ме је умирила, јер у њој ништа рђаво није било. Тако сам се био збунио, да сам је негде затурио и једва је нашао.

Данас са неком сигурношћу држим да сутра изилазимо. Стао сам да се спремам: скинуо ћилим са прозора, средио новине. Решио сам сутра ујутру ћу да склопим кревет... Ако не дође, поново ћу га наместити. Да ђаво не чује! Асан хоће да тресе сламарицу још данас.

Вечерас у великој соби дошао један нов сељак из Барја Милан Манасијевић. Припрост човек, а ови га ешеци осетили. Цело вече се шегаче с њим. А он трпи као живинче. Неки велики грешник.

Као и досада, у подне ми дошла моја Рада. Кратко смо остали. Мирка са њом. Љубиша и Слободан-Дане [братанац] били преподне.

Сад је пола дест. Ако сутра не будем на слободи молим те друже, не заборави: пошаљи ми најмање два табака хартије за писање. Поред тога: закон о зборовима и договорима. Нека их Заре нађе. Ако не може, нека позајми. Треба да пишем жалбу на пресуду за Мирошевачки збор. Сутра је тринаести дан, а прекосутра четрнаести. На Св. Јована последњи. Води рачуна, јер то морамо урадити. Не заборави, тату си сецнула. Но, видиш, нашао и он шта да пише. Дабоме. Стил му није сигуран. Стари ратник! Сад ћу завршити уз поздрав: Лаку ноћ и довиђења!

Среда 18.01.1939. године

Твоје обавештење ме вечерас прво обрадовало, а потом онерасположило. Но буди спокојна, крај све тежине вести, ја сам остао миран. Нећу рећи потпуно миран, али мирнији но што ти претпостављаш да могу бити.

Данас сам био нервозан само зато што смо се ослонили на претпоставке и на њима заснивали своје наде и очекивања. Ја јуче нисам био нервозан, ни прекјуче. А Асан јесте, јер, он је сваки дан у нади. А кад дође подне, и од његове наде се не оствари ни милијардити део, он се сневесели. Очи његове, црне, живе источњачке очи потавне; вечито насмејани лик се сневесели; ућути и до вечери не даје знаке живота. Тек увече се поново прибере и каже: Е сутра ће? Па кад и то „сутра“ донесе иста разочарења, можеш схватити, како изгледа.

Зато је мени данас било тешко. Оставили смо, простачки, да гатамо као бабе и да нагађамо: „Предмет прве групе се задржао толико; овај ће исто толико дан више или мање. Веруј ми да сам се нервирао само зато што не знамо у чему је ствар. А не знамо само зато што не питамо Београд. И ето сада тешка вест, али ће се поднети. А замисли како би изгледало сутра подне, када поред твојег обавештења од снајке предмет не дође. Па то би било грозно! И још и субота тако прође, а ми из дана у дан чекамо.

Дакле, ово пишем да нотирам моје расположење. Не желим ништа да ти пребацим, још мање ма какву дискусију о овоме с тобом.

Што се данашњег мог изгледа тиче, молим те, немој да ми замериш. Ја не знам какав сам израз имао, али веруј да нисам имао намеру теби и ни на који начин да пребацим.

Данас је још један леп дан прошао. Сунце је било дивно. Мало ветра је било, али он није сметао већ миловао.

Ја сам био склопио кревет. Ујутру нисам хтео да чистим собу. Доручковао сам рано. Грешни Асан се обрадовао. А на крају смо морали да уђемо у своје собе покисле душе. Развесели нас твој извештај у вези разговора са Даном [супруга професора Драгољуба Јовановића]. И ја сам; као и ти, сигурно рачунао на сутрашњи дан. Али, ето, није тако. Асану нећу вечерас казати.

Као што ти мени кажеш да будем храбар ја, ево, теби ту исту молбу упућујем: буди и ти храбра и смирена као до сада. Једи. Веруј, да сам вечерас све појео што си ми послала. Да је било мало белог лука, било би ми слађе. По, и овако у тањиру није ништа остало.

Догађај у вези кога сам ухапшен је озбиљан. Друго је то што сам ја невин. Он, овако озбиљан, може да се развије разнолико. То смо и раније рекли.

Најгоре за нас је да идемо у Београд; најбоље да се промени квалификација и да нас пусте. Средина, да останемо овде, али да нам по оптужби суди наш суд. Кад се узме у обзир прва претпоставка, ми морамо бити задовољни са другом, средњом могућношћу. Ми смо, међутим, чврсто убеђени у последњу могућност да идемо кући што пре. Камо среће! Али, ствар је озбиљнија, уопште узев, па ма шта се досад у Лесковцу десило. Ко је крив, друго је питање; као што је друга ствар и то ко ће бити осуђен и колико од суда.

Ја се овде јуначим, али на пресуду ћу се сутра жалити: Теби саветујем да одјавиш радио и да апарат, као и писаћу машину, склониш.

Четвртак 19.01.1939. године

Југрос у 7.30 сати устао сам.

Прошла још једна узаврела ноћ. Легао сам у 9 увече. Окрегао се мало и заспао. Но у пола три ујутру сам се пробудио. Тада ме узвртео стомак, јер сам јуче и у подне и увече појео по једну љуту паприку. Морао сам да устајем.

Тешко сам потом заспао.

Мора неко да се заинтересовао за наш предмет, то стоји на столу државног тужиоца. Ја мислим да се влада интересује. Другачије, чини ми се немогуће. Ако је моја претпоставка тачна, онда ће се остати овде дуже. Уосталом, да би се поклопило са целокупним владиним курсом и према Драгољубу.

Не заборавити:

1) Радио отказати, јер је на моје име. После ћемо га пријавити на Радино. Ти

имаш оно од доктора. Али куд ћеш да се сецаш са полицијом и да одеш на суд кад ја нисам ту просто склони ги га.

2) Склонити моју малу писаћу машину.

3) Ово учинити одмах.

Читај одмах и учини!

Вече 9 сати. Дан је био идеално леп. На небу ни једног облачка целог дана. Чудо: као да је Ђурђевдан, а не Водице. Сунце сам користио обилато. Стајао сам или шетао непрекидно на његовој светлости. Било је тако пријатно. Ово лепо време је утицало и на живину Миланову. Кокоши се раскрекале, узмувале се; траже гнезда. А она једна пловка међу кокошима полудела: у малој бари крај хапса плива, купа се и јури као махнита...

Асан јутрос истресе сламу из сламарице. Па ми га жао: позвао сам га и рекао му да имам обавештење да не изилазимо данас и да се уопште не зна кад ћемо изићи. Он се сневесели. Морао сам да га тешим. Држао сам га за рамена и говорио му. Тада сам приметио да му очи нису црне, већ између смеђих и плавих, више смеђе. Утучен је био. Чак ни вечерас није напунио сламарицу. Спаваће на сламарици сељачкој. Зарекао се да је не пуни. То исто време мамило је уздахе само нас који смо у затвору. Сељаци који су стално у природи, на широким видицима, врте се као пси на ланцу. Уздишу: „Ала би се сада ринтало“. Ја сам био носталгичан за пољске ширине за моју свакидашњу страст. И ја сам се дивио животима на бескрајност пространу, а сада у кавезу: између четири висока и дебела зида.

Како сам сазнао да од изласка нема ни говора, стално сам запиткивао Милана, шта има у пошти. Рекао ми је да има неколико „рукаваца“, али не зна да ли је у једном од тих наш предмет. Око 12 нам је рекао: „Нема ништа, сутра сигурно долази“.

Јадно нам је то његово „сигурно“!

Око 12.30 је дошла Рада са Мирком. Дабоме, ја сам се надао. Чим бих чуо да Милан долази, очекивао сам да каже: „Господине Јово, викав те!“ У соби је био Мења и Предраг. Мирка ми је потрчала у сусрет. Разговарали смо. Мења ми каже да добро изгледам, да сам се поправио. Рада додаје, да је ослабила. Њој много није потребно па да се осети замор на лицу. Што се мене тиче, ја мислим да сам био сувише попустио пре хапшења од великих физичких и душевних напора. Људи су се били навикли на тај мој рђав изглед. Сада, кад сам се мало одморио, дајем им утисак да сам се мало поправио. Ако јесте, једини закључак јесте, да ван затвора имам више напора и зато рђаво изгледам. Тако је и са Драгољубом.

Уосталом, то није много важно, мада је боље што је тако, но да се држе кости на кожи.

Од Рибара стигао извештај. Није песимистички, али није и одређен: „Доћи ће, и добро је.“ Нек се јави Јова; кад изађе? Човек није крив: није мого другојаче да пише. Морамо имати храбрости и стрпљења. Ако што изгубимо, биће само горе. Јер помоћи нема од тога.

Сада мислим: Колико надања и чежње сам исписао у прошлим дневницима! За колико сам, пишући их, сматрао да су последњи које овде пишем! Колико сам ноћи држао да остајем ту: „Још ова ноћ“! Говорио сам. И при помисли, тог тренутка да може бити другојачије сав бих се стресао и себе уверавао да то не бих могао да издржим. Дабоме, то је било смешно. Ево види се како издржавам!

Немојте рећи да сада немам чежње да нисам осећајан као тада. Не дирајте у те жеље, јер ће звук бити још јачи и још потреснији...

Јели реч о Слободи? Како ли је волим! Колико чезнем за њом. Велика је то ствар: Слобода! Није узалуд та реч испуњавала историју човечанства; није она данас узалуд на уснама сваког човека, сваког народа? Па и они који отимају слободу другима – људима и народима, и они говоре у име ње, у име светиње коју газе и на коју пљују. Ја на њу мислим, за њу чезнем. У борби за њу, за општу Слободу изгубио сам своју личну. И сада је сањам. То ми је од ње остало. У сну ми се јави она за чим чезнем најави. Само ми плаво небо дању и далеки његов свод ноћи, у који гледам сатима даје илузију о њеној бесконачности, мој поглед се у бесконачности слободно шета, а душа плуди ослобођена стварности, зачарана бесконачношћу васионе.... А мој кут, мој мали мили дом! Кад га ја нисам волео? То је чак моја слабост. Рада ми толико пута замера што увек журим да сам ближи њему. И тако је увек било! Она то не зна. Некад, као дечак и младић, никако се нисам могао одвојити од куће. И сећам се, изненадио сам моје, кад сам дошао на Ускрс 1930 год. кући пожурио да се вратим у Београд, на трћи дан Ускрса!

Низала је машта снове заводљиве снове, снове живота и његове радости. Е, ево сада када верујем да ћу и сутра увече бити опет овде сам као пустињак, у мени се роје мисли чежња и пуне жеље. Шта је то? Од куда? Није то просто ни једноставно. Није љубав само један чин. Ту има много момената који се сливају у једну велику хармонију, хармонију душе и нашег физичког бића. Све то хармонизира. И то је за мене одгонетка. У животу тела и душе она ми је неопходан атрибут, не само неопходан, већ атрибут који је тако складан мени, да се од њега не могу жив одвојити, а ако се одвојим осећам страшну грозницу, која ми ствара утисак да ван тога нема живота...

Ево десета се страница ниже. Часовник показује 11 сати. Уморна рука хоће још да пише, а душа је богата мислима као планински поток жубором.

Но Милан може доћи сваког момента. Утулиће светлост. До тада морам да легнем. Но очи су ми сувише отворене. Баш као и душа. Не знам кад ће се подати сну...

Ноћ је дубока. У апсани тишина. Све спава. Милана још нема. Он сутра слави, па се задржао код куће. Нећу лећи док не дође.

И ја и Рада смо се спремали да сутра славимо мој имендан: Надали смо се слободи. Но, стварност је другојачија. Ускратио нам је свет много што шта, од наших жеља. Ја бих славио једноставно своје име.

Петак 20.01. 1939. године

Ето, прошао је и Св. Јован. Ми смо зацело веровали да ћу тај дан провести у слободи. Али, ето, десило се обрнуто: и Божић и Нова година, па и имендан у затвору. Но што је рекао Асан, прегоресмо, па нам је сад свеједно: Јуче се он кидао од туге што не изилазимо. Данас се помирио с тим да идемо у понедељак, уторак кад му драго. Доврага, кад буде! Морам признати да се нисам баш тако, решио, али храбримо се.

Јутрос ми Рада послала млеко за доручак, колаче за имендан. Љубиша послао и ратлука. Поред јела, Рада послала и веш за пресвлаку и поклоне – кошуљу са идејном машином. Зелено поље пресечено косим црвеним линијама... И што је најдраже, написала на цедуљи: „Честитам имен-дан свом другу и борцу за социјалну правду и слободу, Рада! Било ми је све врло пријатно. Кошуљу сам одмах обукао, а машину, разуме се, привезао.

Синоћ нисам вечерао. Није ми се јело а и горушица ме давила. Сматрао сам да сам поподне јео више, а поподне се не крећем, па је то отуда дошло. Но ни јутрос нисам имао неки апетит. Ипак сам појео синоћашњу попазјанију и млеко са свим колачима. Јео сам на силу. Но то ми се данас осветило. Стомак ме је мувао, а ја сам морао да оставим толико јела, пите колаче и да не ручам. Увече ми је било боље, али ја, ради сваке сигурности, нисам хтео ни да окусим. Сад ми је, да кажем добро. Но ја нећу. Ништа ми неће бити ако не једем од јела може да ми се замори стомак.

Милан нас цео дан није заговарао. Но увече, већ у пола шест нас је затворио и отишо кући. Слави па има госте на вечери. Осећам да нас сутра рано пуста. Ми ћемо видети.

Ја сам данас имао много посета: Око пола 12 сати изишао сам да пишем жалбу на пресуду за Мирошевачки збор. Пишући жалбу седео сам у кривичном одељењу а посете су се низале: Прво је наишао Станиша и рекао да је Аца Радовановић синоћ био код Рибара и питао га за мој предмет; по њему треба да се упути у Лесковац ако већ није. Дакле, вест иста као из карте. После је дошао Драгутин [брат]. Донео две поморанце. Затим дође Рада, кума Јулка са Радославом, а Рада са Љубишом и Видаком [братанцем]. Донели ми пуно ствари за јело. А ја као за инат не могу да једем. Остали смо дуже у разговору. Пошто су отишли они, дошао је Заре са Милком. Они ми донели штрудлу и пиктије. Са Радом је дошао и Драгутин Пироћанац. Он добро изгледа. Насмејан је и храбар. Запослио се код Глигорија Петровића. Добро је.

И тако у посетама и пишући жалбу ја остадох 2 сата у канцеларији. Асан већ правио комбинацију за излазак. Када сам се вратио у авлију било је већ 2 и Милан је већ био отишао, а нас оставио незакључане? Хвала му.

У неколико махова ми се појављивао бол зуба. Ја користим капљице. Сада се добро осећам.

Интересантно је да смо вечерас добили врло мало дрва. Даће бог да сутра изађемо!

Синоћ сам прочитао 24-ту свеску, библиотеке Политичко „друштво“ о народном уједињењу и уређењу Југославије од Божицара В. Маринковића. То су у ствари његова дводелна чланка писана пре 20 година. Дивни чланци. Далековиди. И ја видим колико се тада погрешило што се није пошло путем који је препоручивао, тада писац. То је, у ствари, наш став у овим питањима.

Место да решава државно уређење које је постало акутно, место да води град у интересу народа и прогреса, овај тип изиграва глупог августа. Дочекује оног пеливана и чичерона. Јадан му је дочек! Види се на сликама „огроман“ „народ“. Сад ће банчити, пити и договарати се да тероришу народ – Дакле?

Интересантну вест ми Рада саопштила. Пижон иде сутра код Павла. Све је то игра „кукумиш“. Неће он овог газду и доброг ловца да испусти. Мајстор. Нека зна, у Хрватској сигурно није сјајно. А овај хоће да ратује с Мачеком. Ено, прети у свом говору пред „шумом од посланика“, како је рекао сам. Боље да је казао пред плевом посланика, јер они и нису вреднији од плеве.

За Драгољуба Рада ништа не јавља. Сека јој је неку будалаштину рекла.

Ако се деси да сутра дође предмет, биће добро.

Вест о томе да је упућен, раширила се. Чак и Аргировић пита. Прави се важан. Посланик човек! Навалиће интервенције. Имам утисак да је и за остале иста квалификација. Да ће Окружни суд да је измени и да нас пусти на слободу. Но нек дође, доврага! Лако ћемо после.

Субота 21.01. 1939. године

Вече, четврт до 9. Најзад се и то десило: дошао је предмет из Београда. Милан је ово око пола један рекао Асану, а овај одмах мени. Ја сам, мада сам толико нестрпљиво очекивао овај моменат, остао миран. Као да се ништа није десило. Примео сам новост хладно. Милан је рекао да пођем у начелство на састанак и ја сам пошао. Више ме је обрадовало што ћу видети Раду. Успут су ме срели Миљковић и Станишић. ЈБубазнији су... Миљковић ми чак уступа место да први прођем на врата, мада ја нисам хтео. Но он је упорно остао при своме: ја сам први прошао на врата која воде у зграду. То је био нови знак љубазности. Све је то резултат развоја ситуације у вези нашег оптужења. Они сви знају да је ствар пропала чим је допала у руке нашег суда. Пропала јер ће бити поштено ислеђено. А то значи за мене слободу скоро.

Ушао сам у канцеларију. Рада је била са Мирком и Мирјаном Драгутиновом (брат и братаница). И она зна за долазак предмета, као и то да је квалификација иста.

Дакле, притвор облигаторан. Знам да ће се државни тужилац у Лесковцу солидарисати са предлогом из Београда. Нарочито Рашић. Верујем да ће се Бабовић извући. И онда остаје једина нада веће суда. Какво ће становиште они заузети? Да или не; притвор или слобода? А најзад, то је мој адут, да утврдим алиби и тражим поновну одлуку с обзиром на стање ствари. Ако је срећа, а тако би требало да буде, сам судија не треба да нас притвара само на пријаве жандарма. Он треба дискретно да проведе хитан извиђај, па тек онда да одлучи о притвору, јер, одузима највеће благо човеково - Слободу. Тако ми правници учимо, а тако и у закону пише. И ако полиција, која је инструмент владин, тако не ради, суд треба тако да поступи, јер је суд, и јер је независан. И суд у много махова тако и поступа. Имам наде да ће и са нама тако бити.

Растао сам се од Раде и деце. Очекивао сам да нас спроведу у суд. Распремио сам кревет и све спаковао. Али нас не спроведоше. Очекивао сам спровод и поподне. Но и оно прође и паде ноћ, тавна, влажна ноћ, а из мрачног неба ретко је росила ситна магла и прашинаста кишица. Ја сам све време поподне био на ногама и напољу. Милан нас није ни данас затварао.

Пошто је прошло време и престала свака могућност да идемо, око пола седам, ушао сам у собу, развио кревет и поново наместио постељину. У соби је било хладно и ја сам приступио послу: да ложим фуруну. Ситне суве иверке нисам имао као обично јер су ми сељаци узели, мислећи да одлазим. Но ја сам после мало напора наложио ватру. Па забога, како је Робинзон запалио ватру на пустом острву! А ја имам шибице, и хартију и - сува дрва.

Мало затим ми Милан донесе чај од Раде и њен извештај. Као и увек, моја добра другарица, искористила је вешто омот око флаше и ја сам добио писмо.

Тата не треба да се секира. Он има пуно горчине у свом личном животу. Отац нека зна, да сада и да не изађем на слободу у понедељак, да је то за нас добро, јер је могло много горе да буде. Када сам притворен, ја друго ништа нисам желео у себи него то, да нам суде овде. Рибар који зна шта се све могло десити има право кад каже да је добро... Не треба му замерати. Но, понављам, то је за сада најтежа могућност, као што је у почетку било најтеже, да нас вуку у Београд. Ипак се то најгоре није десило. Надам се да ни код овог суда неће бити најгоре. Надајмо се!...

Ти си ми Радо до сада била дивна. Јуначки си издржавала. Знам да је теби данас и терет кућа више но икада. Уз то и ја сам од тебе одвојен.

Мени је стомак готово сасвим у реду и не брине ништа. Наше сам пихтије данас све смлатио. Чај сам попио вечерас. Хвала ти на бризи. За мене не страхуј. Сад смо на коњу.

Мука, рећи ћеш, а ниси крив. Да, ти имаш право. Но треба да знаш да је у политичкој борби у нашој историји било оваквих догађаја. Наши сирови Балканци не знају за финије методе борбе, него подмећу најобичније злочине човеку. Моја је срећа те сам се побринуо да имам одбрану, те сам доста био далеко од тог места, као и то да суди редовни суд. А убудуће бићу још обазривији. Ово су ми напаковали: началник, Бабамилкић и извесни грађани. Великог учешћа имају наши „пријарељи“ из опозиције, демократи и комунци, нарочито ови први. Они су ме директно отворено нападали у начелству све товарили на мене. Но, на њихову несрећу, све ће се сручити њима па главу. Ми смо се мало помучили и још мало ће, можда бити мука, али све ће проћи. Остаће једно, оно што си ми написала за рођендан, „да сам ја био и остао борац за слободу и социјалну правду“ и да сам јуначки с тобом понео борбу пуну тешкоћа, пуну ризика и неизвесности. Кажем ти, јер, рекао сам ти, не бих ја био ово што сам да ти ниси оно што си. То сви знају и сви ти признају, и одају ти хвалу.

Сад је већ 10 сати. У апсу тишина. У великој соби тихо неко само кашље. Има пуно нових неполитичких криваца.

Недеља 22.01.1939. године

Сутра се пуни 5 недеља како сам у затвору. Да ли ће се тиме завршити моје апсовање? Рада каже: Ми се сви за сутра надамо да ћеш бити слободан. Шта је то „нада“? Уствари, ваља рећи: Ми сви желимо!? Ха, па ми сви желимо још од првог дана да изађем, али наша жеља се не узима у обзир... Но, има ли неки знак да идемо? То исто је рекао Рашић, и пише ми на доказ. А можс и веза Драгутинова! Ипак, од нашег нешто. Само, још синоћ ми Рада јавила да је предмет код истражног судије, а данас, односно вечерас Крста Николић рекао Асану, да му је Бабовић казао, како тужилаштво није дало свој предлог! Шта је истинито? Ја сам вечерас очекивао нешто од Раде. Данас се нисмо видели и ако је долазила, али бар нешто имам. Вечерас сам узалуд претурao новине. Ничег није било. Да није одузето?

Дакле, све у свему ништа још не знамо. Ништа, сем неодрживе тежње за слободом.

А сутра, видећемо. Ово видећемо није као досада, само речено. Сад је оно стварно чињеница. Хоћемо ли бити у 10,12 или 1-2, то није важно... Ако изађемо на слободу, биће добро. Но, ја сам синоћ већ забележио, да је добро, а има наде да нас сутра пусте, можемо рећи од доброг боље.

Данас нам је дан прошао у тишини. Ја сам га провео углавном у соби. Увече сам само доста шетао. Милан нас је данас у 1 сат затворио и отишао. Ја сам лежао после ручка читава 2 сата. Потом сам устао. Пре 5 смо били на слободи, а ево и сад су ми врата не закључана иако је 9, а непознато кашњење Миланово се још не чује.

Ја ћу остати још на ногама. Ручао сам добро, а исто тако и вечерао. Пио сам данас дивно црно вино. Дао сам мало и Асану. Вечерас сам пио чај. Добро се осећам. Стомак ме не боли, зуби мирни. У доброј „кондицији“ чекам да дође сутрадан, да одем одавде. То је сигурно. Но, да ли ћу кући или иза оног високог зида што се одавде види? То не знам. И не желим. А, ако дође, и то ће се поднети. Првог дана хапса сам желео да сам иза тог зида но што сам овде.

У сваком случају, ове четири странице су крај једног поглавља историје крвавих децембарских избора, избора, какви нису досад били и какви ја не желим да никада не буду у Лесковцу.

За ових пет недеља, ставио сам на хартију углавном све што сам преживео овде и шта сам осећао. Негде је рука задрхтала, негде је душа затреперила, негде је мој интелект дао искрицу мисли то су ови редови: рефлексии мог разума осећајности и онога што се збило. То је један део мог живота и моје борбе за идеале човекове у слободи, братству и напретку.

Кад изађем прва брига има да буде да се мало новчано стабилизујемо. Ако се Мења од мене одкачи, Заре је на стажу у суду, биће добро. Разуме се, да мене не дирају ови пси. Добро би било да покушам са Власотинцем. То би било врло интересно. Мало заморно до душе, али мора се.

Сем тога, мислим да ће бити добро, да се скрене мало удесно. Не знам како би изгледало да се мало ангажујем у „Јадранској стражи“ и „Соколу.“ За „Јадранску стржу“ лако, „Соко“ мало озбиљније. Онда и „Наша Крила“ аеронутички клуб. Ту је д-р Деклева. Не би то било рђаво. Мало да се заклонимо. Таман су се комунци од нас откинули. Срећан им пут! Ако се време разведри. Ићи ћемо улево. Сад се мора удесно. На лево је велика провалија.

Шта ли ће Рада на ово рећи? Ја ћу њу само и да послушам остали, ништа.

Заре је добар. Бар сада: Сада је и Милка добра. Но кад се венчају, видећемо.

Мења је баласт. Није гласао. У гласачком списку стоји његово име Димитрије Ристић, а у легитимацији Аристомен. Преседник бирачког места цепидлака инжињер Симоновић он одбио. Њему добро дошло.

Гавра гласо мене, браћа се поделила. Он ме неће, надам се, напустити.

Мита брашнар одвраћа људе да ме не гласају, а потписао ми листу.

Понедељак 23.01.1938. године

Данас, оно „ми се сви надамо није се обистинило“. Залуд нада! Чудно, ја сам имао предосећање да се апс неће на полициском затвору свршити. Јутрос сам цело преподне био нерасположен. Обузимала неизвесност. Радини су извештаји киптели од жеље и нада, али без факата. Јутрос смо се видели. Како је предност овде од суботе, нисмо звати ујутру рано. Сати су пролазили. Били су то дуги као године. Дошло је десет часова нема ништа; затим и једанаест ништа. Милан ми донесе политику у њој извештај: „државни тужилац предложио притвор“. Дакле остала је још нада у суд. Но, нас не зову. Дошло је и прошло 12 сати ништа: па 12 ништа; па 13 ништа. Сви су били у уверењу да нећемо ићи ни данас. Ја сам знао да данас идемо из полициског затвора али куда, то писам знао. Но од извештаја Радиног о предлогу изгубио сам наду да ћемо изићи на слободу данас. Асан је био уцвељен сатрвен овом вешћу.

Најзад, после 13 сати Милан нас позва. Одосмо у кривични одељак. Био је само Лука ту. Прочитао сам акт. За мало смо кренули. Уз Милана је ишао и један стражар са пушком. Пред судом је било нешто наших сељака и Драгутин. Раде нигде, нигде ни сведока. Ушли смо код судије Стојмировића, који ми је рекао да морам у затвор. Био је ту адвокат Чичановић. Ја сам се мало нервирао и викао у суду. Судија је рекао да ће за мене учинити све да се за мене оконча ствар притвора за 2-3 дана.

Изашли смо из собе и пошли у затвор. У ходнику свет и Рада. Дошли и сви сведоци. Но доцкан. Поздравио сам се са свима. Чак и са сељацима. Судија ме звао. Он Стојмировић је ишао напред. Нашли су ми собу. Опет женску. Асан иде код осталих. Мени вратише ствари. Ја шетам дотле авлијом. Наредише: Асан иде на слободу: и пође. Погледао ме Асан жалостивно. Два пута смо се љубили, па је отишао. У шали је говорио: „не изилазим без вас“. А сада, осећам да бежи ко звер из кавеза. Бежи слаткој слободи...

Око пола три сам ушао у собу. Много је боља од оне у полицији. Патос добар, зидови чисти, бели прозор већи и изнутра се затвара. Врата слична у среском затвору само су ужа и са мањим отвором на средини, а изнад њих је прозор, са залепљеном хартијом. Ево како изгледа соба отприлике:

Соба је дуга више од 4 метара широка мање од 4 метара: Висина је велика. Данас је сунце бацило свој зрак у њу кроз мали отвор на улазним вратима. Оствари се зла слутња, да изађем иза малих зидова дођем иза високи зид судског затвора. Што рекла Рада: да упозна суд. А ја да упознам судски затвор.

Бадава, точак се окреће својим током. Ето шта нам борба доноси. Догађаје, тешке догађаје које не предвиђамо конкретно и које не проузрокујемо ми, али нам се пакују. То је благо наше цивилизације. А онај разбојник има храбрости да у свом говору цитира „Горски вјенац“ у шпијунажи у Млетцима. Циник! Насилнички гад! Бесан! Лопов!

Моја Рада ме је данас чекала. И ја сам се надао да изилазим. Но, залуд. Има веће силе која има пречи пут.

Куда ја идем?

Нећу да се подајем слабости. На слободи ћу о томе да мислим.

Мој „цимер колега“ давно спава. Сад је 10:30 сати у ноћи.

Судија је дошао поподне саслушао нас све. Мене је лично саслушао. Оптужен сам тешко и врло гупо. Све је подведено под два члана 3.03. др. 21. т. 7. и 3. чл. За сада је први члан главан притвор. Моји ће сведоци бити још сутра саслушани. На решење ћу се жалити у среду. У четвртак ће бити решавање. Ако суд прими мој алиби, сигурно сам на слободи. Хоће ли примити? Ја сматрам да хоће. Треба. А изненађење? Може све у овој земљи да буде. У суду су људи, углавном поштени. Али, уплашени, и свако чува свој положај и лебац. Сви су они са моралом малограђанина стегнути и егоисти. Да видимо и то чудо.

Ето, ово је друга глава у историји крвавих децембарских избора. Ко год хоће да загледа у ствар, види да сам гоњен, да ми се пакује са свих страна. Дакле, не да се режим!

Да не би био сам, доделили су ми дечка из Бучумета који одговара за убиство. Стар је 25 година лепо развијен, лепог интелигентног лица миран. Он, кажу, има да ми се налази: да ложи фуруну, чисти собу, просипа воду. Име му је Александар. Испричао ми је свој случај. Чувао виноград. Око пола ноћи залајало је псето он се пробудио и у мраку опалио из ловачке пушке. Сутра се видело да је убио свог кума, који је дошао да краде грожђе. Ето то је мој цимер колега. Остали политички - у соби далекој од мене. Сви су друштвено и политички лумп, и ниједан није гласао мене. Ту има један дечко који низашта није способан. Он је био „барјактар“. Грешник: у понедељак после избора гражио од оца заставу коју је увече истакао и носио је у раднички дом и они су му рекли да није њихова потом је однео код демократа... Ухапшен је са заставом коју

су куршумима изшупљили. Тај дечко својим ризиком немаром не казује ништа. Ето, то је „моје“ друпгтво. Баш није дан мој. Баш није дан мој. Грозно су ме оклеветали.

Уторак 24.01.1939. године

Један сат поподне. Јучерашњи дан је био дан догађаја и узбуђења. Зато сам имао врло немирну ноћ. Општем душевном растројству придружила се осетна зубобоља. Иначе, у соби је пријатније но у полицијском затвору. Овај Александар Станишић из Слишана што је са мном у соби, је добро сељачко дете. Пошто је и врло учтив. Његова чиста душа се врло брзо предала сну. Ујутру је рано устао и заложии је ватру, почистио собу, па чак и моју постељину наместио. Ја сам га синоћ мало понудио јелом и гризом. Јео је јутрос и пожурио да ми врати: понудио ми шећер уз воду. Ето, он је неожењен па каже да му је јако тешко јер нема ко кућу да му пази. Крсти се и пре и после јела. Неће мрвице хлеба да гази, но одмах почисти. „Грех је“ – каже.

У затвору има прилично криминалаца. Углавном за убиства. Све су то млади људи од 17-25 година већином. Често деца. Не бих већу озбиљност придао ни политичким кривцима. Сви ти људи по својој савести и култури не припадају људима на које се мислило кад је кројен закон о заштити државе. Један обичан револт се код њих показао 11. децембра. Ништа друго. Нигде свести, нигде намере за социјалне промене и потресе, зар они по закону о заштити државе. Синоћ сам у дневнику писао пошто се Александар успавао. Сада, одмарајући се после јела, користим његово одсуство: Отишао је да сече дрва.

Можда ће се наша нада изјаловити а ми остати да чезнемо и чекамо дан суда и можда (а шта га знаш?) и осуде... Има право Рада што више ни у шта не верује.

Поподне је брзо прошло. У 3 смо били на ваздуху. Овде је овакав ред. Ујутру око 7 се пуштамо умивамо и шетња траје до 8, затим имамо шетњу од 11-12 и од 3-4. Целе ноћи гори сијалица. Спавање траје по 6 часова. У 8 сати се даје знак за лежање гашењем сијалице четири пута. После 10-15 минута пролази апсанција завирује у сваку собу на отвор на вратима, да ли су затвореници легли или не. Доиста од 8 влада тишина. То је добро, но сувише је рано, а ујутру рано дижу. Сијалицу гаси око 5 сати. Рада и јутрос дошла. И за састанке овде ред. С једне стране мушкарци, с друге жене, апсанција седи док ми разговарамо. Ја нисам знао за тај ред, па га нисам ни поштовао. Валда ме није приметио

Наш предмет разматра друго веће тројице. Улази Пешић, Дулиповић (Рогих) и нема га трећи судија.

Вечерас око вечере опет сам се узнемирио. Апетит ми је отишао. Криво ми. Нисам веровао да људи могу да буду толико пакосни!

Сад сам у сталном размишљању у вези са судијском одлуком која предстоји. Шта ли ће суд одлучити? Слобода? Притвор? Да ли ће имати обзира? Да ли ће имати храбрости да се одупру грозном подметању режима? Не могу да се смирим. Сав сам нервозан. Ако ћу одговарати само да се браним из слободе. Сутра се саслушавају наши сведоци. Добро ће сви рећи. Да ли ће жандармериски водник бити човек? Видећу. Уосталом, то засад није важно. Важно је да је дело по по чл.1 т.7. Ако оно нестане, или доказ га суд преквалификује, биће и добро. Шта ли ће бити? А шта? То питање има да ми испуни снагу за 48 сати. Прекосутра у ово време ћу знати све. Страх ме од

тог дана! Страх ме од помисли да може да останемо овде до суђења. Грозно! Подло! Зверски! Срамота за нашу цивилизацију.

Среда 25.01.1939. године

Заре девојку која ради у тужилаштву нема шта њу да пита. Ми смо сада пред судом. Он трба да пита самог тужиоца или истражног судију. Поступак и у погледу предмета о делу није тајна: Но ако се, сада, тек дође до истине па макар и кроз ар-капшију.

Чекајући на спровод, ја сам размишљао, зашто се предмет задржава и дошао сам до закључка. Мислим да је одлуку доносио Рашић. То је кукавица и цепидлака, а при том и ограничен човек. Њему треба цео дан да прочита предмет. Тако се и десило, јер ме Рада извештава да је предмет упућен истражном судији тек у пола два. Зашто нас овај није тада звао. Мислим зато јер је тужилац остао при предлогу из Београда а Стојмировић пак, као истражни судија који није одушевљен таквим предлогом није хтео да га узме у рад. Јер, ако би нас звао пре свега, треба нас 14 саслушати. То је огроман посао. а особље је изашло. Друго, он не може, потом да донесе другу одлуку но да нас притвори. А он неће то без једне одлуке суда. То значи, хоће да нам помогне. Но како суд поподне не ради, и већа нема, те нас је оставио за понедељак. Ја се надам да у понедељак будемо на слободи. Јер верујем да ће суд бити за то да избегне притвор. Но и за то најцрње, ја ћу ипак имати могућност да будем пуштен пре суђења. То јест, да се одмах испитају моји сведоци да сам од 5-7 сати био кући. Света Стојановић „Мали“, који ради код „Сокола“, који ме је око пет допратио до куће, госпођа Тепавац, која је код нас била и зна да сам око 5 дошао кући и ту остао око два сата; Аца Коцић, да сам од куће отишао код њега и да сам тамо провео до сутра ујутру. Ово и његов брат Васа Коцић, као и жена, снаја и мајка. Дакле од 5, од смркавања па до сутра у дан, ја сам био далеко од места догађаја. То је мој алиби како ми правници кажемо. Ове људе треба обавестити одмах и скренути им пажњу на то да се за ово на њих позивам, јер људи могу да се збуне. То нека одмах, још сутра, у недељу уради Заре и Миња. Дакле, нека сви ови људи буду у понедељак у суду, да бих могао да их приведем. Замолите их све и спремите их. Ја се на њих горе наведене позивам. Заре је у томе вешт.

Четвртак 26.01.1939. године

Пре два сата уложили смо жалбу, предмет је сада на решавању. Решава друго веће: Гатић, Пантић, д-р Недељковић. Докле ће трајати решавање? Каква ће бити одлука? Чекамо: у том чекању да напишем шта се све јуче и данас десило.

Јуче је протекао дан, што се нас овде тиче, уобичајено: изласка три пута од 7-8, од 11-12 и од 3-4. Остало време унутра. Дан је био доста хладан, а ујутру била киша оросила калдрму и по која ситна кап би пала. Ветар је дувао. Мирисало је на повратак зиме: на снег и мраз. Кожа ми се јежи кад помислим на хладне дане у полицијском затвору. Овде је у том погледу боље, али апс је то. Напољу је, међутим, јуче решавана наша судбина. Суд је саслушавао наше сведоке. Све је само што је Мали добро сведочио. Нека тако и остали. Жандарм сведок се ухватио у кљусу: касније ме звали из начелства и ја сам дошао. Да су ме дигли и ја сам рекао: Гласајте Мачека, или се разиђите? И додао, да сам рекао, па опет дођите! Други ме је чекао, јер је, тобоже ушао унутра.

Мене терети Божидар, пинтер, да сам био око 6 сати пред начелством и био оног момента с Јавором на лицу места... Разуме се, ово су казали пред полицијом. Суд ме није саслушао.

Ја сам данас ујутру писао жалбу. Био сам код судије и он ми приказао ствар на основу тога сам писао жалбу.

Таса Граочанка пише за све друге. Он се, иначе, интересује за предмет. У вези са Пинтерићем, то је добар адут зато верујем да ће се ствар одмах свршити.

Рада била са Миром. Мира је златна тражи бамбоне. Рекао сам Ради да одмах иде и каже адвокатима да интервенишу. Отишла је, а ја сам сео са Александром да ручам.

За време ручка рекоше ми да је у суду Душан Ђорђевић да притворене изведе на виђење и да им даје сваком по 100 динара. Тако се води политика!

Сад лежим из тог става пишем ове редове. Аца је изашао на умивање. Сам сам. На сат је 10 минута до два. Још има наде.

Јуче нисам писао дневник. Синоћ сам дуго био будан: пецкале ме буве. Стенице се појавиле, врућина ми била. Није ми се читало. Био сам мрзовољан. Данас је то, другојачије. И време је лепше. Од хладног дана, топао од сувих облака ситно прамење прекидано небеско плавом бојом.

Јуче је био рођендан наше Мире. Тата јој није дошао ни за њен рођендан. Зато је она тати дошла.

Синоћ долазио у Лесковац Цветан Пешаљевић. Послао поклон: кесу сувог грожђа. Тај је добар. Изгледа покарабастио се са Милисавом који је имао утицај на њега. Тај човек вреди. Највише је наш од свих људи у Нишу. Темпераментан, као набусит, жив и оштар. Штета што није интелектуалац!

Још 5 минута до 2 сата. Да губим ли наду?

У соби негде дудук свира. Чују се нејасни гласови разговор притвореника.

У фуруни ватра пуцкара и бубњи...

Ето, такав је овај моменат...

Ја пишем руком, а у глави ми се врте мисли о одлуци горе. Уши инстинктивно вребају шуме.

Срцем и свим бићем чекам: слобода или апс!

У два часа и двадесет минута Бошко служитељ суда, рече ми на вратима: Биће предмет свршен, наредио председник. Долази и подне. Нема потребу да ме лаже.

Аце још нема. Лежећи, сетих се да сам јуче израчунавао шта сам урадио у изборној борби. И све што сам нашао.

Агитовао сам углавном 15 дана пре избора. За то време превалио сам 510 километара и то: пешице 137 км.; чезом и коњским простим колима 121 км; железницом 33 км, као и аутом 262 км.

Обишао сам 66 села. Говорио сам у 45 села и 5 пута у Лесковцу.

Слушали ме на свим зборовима 8.690 људи и жена; и то на сеоским зборовима 6.290 у Лесковцу 2.400 људи. Растурили смо око 15.000 летака.

За штампу и превозна средства у грошили смо око 50.550 динара, то је наш изборни трошак.

На многим зборовима поред мене говорио је Љуба Јовановић, мој заменик; на неколико Заре и Светислав Стојановић-Копашнички.

Успех град је дао 301 глас, а село 2.242 гласа; укупно 2.543. У осам општина сеоских, имамо већину од Демократа. Снага нам је свуда распрострајена. Покрет је постављен на

чврсте ноге. Поред свега помогао сам Станиши Костићу говорио сам у Владичином Хану. На збору је било око 600 људи. Даље, помогао сам и Александра Радовановића у Јабланици: Говорио сам на три збора у Бојнику, Д. Коњуvcу и Бошњацу. Укупно ме слушало око 400 људи. Дакле, моја акција у ова два среза ван нашег се свела на 4 збора на којима ме слушало 1.000 људи. То је мој рад.

Мења је радио у канцеларији и сви летци су његова садржина.

Заре је ухапшен 30-тог новембра па најважније време није могао да ради. Поред Зарета ухапшени су још и Драги, Јордан и Благоје, бурекџија. Исто оба Метанијева сина но они не долазе у обзир јер су деца.

Прво хапшење је нама нанело огромне штете. Четири моја велика агитатора су били одузета. Заре који ми је у акцији десна рука, није могао више да ми помаже, а сем тога његово хапшење је имало своје дејство на сељаке његовог краја. Зато смо ми тамо подбацили. Дакле, ја сам морао поново да идем тамо да храбрим људе и зато нисам стигао да идем у друга села где нисам ни једном дошао.

Петак 27.01.1939. године

Дејство хапшења је у граду оставило најдубљи утисак. Град је овако реаговао.

Чаршија, која је у опозицији привидно, нашла се угрожена. Она је сматрала да су догађаји од 28, 29 њу компромитовали пред влашћу, и брзо је пожурила да се од омладине која је похапшена ограде. И не само то, већ да означи кривца за то у мојој личности. Првог децембра је изашао један неукусан летак, који мене посредно денуцира. Ја сам спремио други, али га нико није хтео да штампа. Овај летак су потписале четири опозиционе групе из Лесковца сем мене, тако је испало да сам ја уствари подстрекач свих догађаја. Борба се распирила.

Комунисти су се бестијално понели изостали су дати све своје радње овим плакатима. Демократе су ме јавно оптуживали.

У ствари ко је био уплашен?

Од Костиних људи 9 и мојих 69. Заре, Драги и Јордан, уопште нису били учесници у овим догађајима, али су били уплашени. Догађаји су спонтана улична ствар. Шегртарија, подстрекивана од комуниста и Боре Пиксле ломила је. То њено ломљење било је безциљно, али полиција му дала циљ. Похапсила је њих 17 људи, а мене осумњичила јер се викало: Живео Јова! И када се ломило.

Чаршија и комунисти су рачунали са тим и мени да отежају ситуацију и умање ми успех а себе да легализују пред власт. У томе има успеха, јер сам се и ја најзад нашао иза катанца. Вероватно да сам бројно мало због тога подбацио. Но, у сразмери са свима, моја снага је уствари

највећа. То је био одзив бирача који су мени дали за право, а све остале демантовали. Демократи су срозани; комунисти су остали постиђени. Школована омладина која је избезумљена и бестијално радила противу мене за комунисте, покисла је као од кише.

Ето народ је дао суд и лекцију свима. Да ли ће се људи опаметити?

Конзеквенце су повукли сви. Тоза, јак човек, донео је Кости 7 гласова. Нека га сада уздижу, тог никоговића и покварењака. Тог незналицу! Тог непоштеног, ветропирастаг, тог шарлатана и брљивка.

За историју ће остати ови избори ко велика поука. Ми смо награђени за наш груд.
Ја долазим у Србију на треће место у нашој странци.

У Београду су задовољни. И ја сам задовољан...